

DANSK STUDEHANDEL FRA 1560 TIL 1660¹⁾

Af *Rich. Willerslev*.

Karakteristisk såvel for dansk landbrugs primitive stade som for transportvæsenets ufuldkommenhed fra middelalderen til ind i 1800-tallet er den væsentlige, i flere århundrede gennemgribende, betydning, som tilkom produktionen af magre og halvfedede stude. Studedriften med dens krav til vide, mere eller mindre opdyrkede græsgange, enge og moser, hvor dyrene kunne græsse og foderet til en nødtøftig vinterstaldning slås, er en typisk ekstensiv brugsform²⁾. Den måtte falde naturligt i et land, hvor vejvæsenet var lidet udbygget. Okserne stillede nemlig få krav til samfærdselsmidlerne. De transporterede fortrinsvis sig selv.

Vi ved ikke, når en udførsel af stude i større omfang tog sin begyndelse, men vi ved, at i 1200-tallet var en udførsel til Tyskland og i 1300-tallet til Holland et faktum³⁾. I 1475 udstedes den første forordning, som omtaler studehandelen. Udførselen blev herefter bundet til forskellige byer i kongeriget⁴⁾. I 1500-tallets begyndelse gik regeringen et betydeligt skridt videre ad reguleringens vej. Den betragtede det herefter også som sin opgave at gribe ordnende ind med hensyn til udførselens kvalitet, idet der fra 1520'erne gentagne gange udstedtes forbud mod eksport af græsøksne for derved at begrænse udførselen til kun at omfatte staldøksne. Fra omkr. 1550 til 1660 bestod et stedsevarende, kun undtagelsesvis læmpet, forbud mod udførsel af græsstude, d. v. s. de magre, ikke-staldede stude, som hidtil havde været eksporteret om efteråret. For at forbudet ikke skulle omgås ved nedslagning, suppleredes det med et ligeledes til stadighed gældende forbud mod udførsel af saltet kød⁵⁾. I den her behandlede periode omfattede udførselen derfor næsten uden undtagelse kun staldstude, d. v. s. okser — vistnok fra fjerde år og op efter⁶⁾ — som efter en ca. fire måneders staldning fra omkring Mortensdag til begyndelsen af marts var tjenlige til eksport⁷⁾.

De staldfodrede stude må altså opfattes som et mere forædlet pro-

¹⁾ For en i 1942 af den Hjelmsstjerne-Rosencroneske Stiftelse ydet understøttelse til undersøgelse af øksenhandelen takker jeg herved ærbødigst stiftelsen.

²⁾ Iflg. O. Bjurling lod de skånske godsejere efter 1660 ødegårdene ligge ubenyttet hen for at anvende dem til studedrift. (Om oxstallningen och exporten av stalloxar från Skåne i Scandia 1940 p. 258).

³⁾ A. Jürgens: Zur schleswig-holsteinischen Handelsges. des 16. und 17. Jahrhunderts, 1914 p. 150 f.

⁴⁾ Årsberetninger fra det kgl. Gehejmearkiv 5 p. 71 f.

⁵⁾ Nina Bang: Dansk Studehandel i 2den Halvdel af det 16. Årh. i H. T. 7. rk. 1 p. 333 ff. For 1600-tallet se V. A. Secher: Corpus Constitutionum Daniae III nr. 531, IV nr. 172, V nr. 435.

⁶⁾ Fremgår af Nykøbing Lens regnskab for 1641/42 (R. A.).

⁷⁾ K. Erslev: Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes Historie II p. 574.

dukt end græsstudene. I modsætning til disse kan staldstudene nemlig betragtes som halvfedede, men ikke som helfedede, idet de i dette tidsrum kun undtagelsesvis fik korn at æde; hø og halm var det gængse staldfoder⁸⁾. På den anden side må studestaldningen af flere grunde betragtes som et mindre udviklet produktionstrin end mejeridrift med kohold, bl. a. fordi køerne krævede en længere vinterstaldning end studene⁹⁾. Det er iøvrigt betegnende for de danske halvfedede studes foderstand, at markedet i Wedel ved Elben, hvor størsteparten af okserne solgtes, blev kaldt »Magermarkt«¹⁰⁾.

Ikke blot udførselen, men også den indenlandske handel og staldningen blev i denne periode underkastet en mængde forordninger og regulativer; ingen anden næringsgren kan fremvise en sådan række af minutiøst affattede og gennem lange tider bestående produktionsordninger. Her var tale om »planøkonomiske« foranstaltninger, som såvel ud fra et administrativt som ud fra et politisk og socialt synspunkt er af største interesse. De afslører — næsten brutalt — et klassesdelt samfund, hvor overklassen, d. v. s. adelen i forening med kongen, forsøgte og i vidt omfang gennemførte en række indgribende og detaljerede bestemmelser i egen økonomisk interesse. Formålet med disse reguleringer var fremfor alt at komme bøndernes staldning til livs, idet disse »med deres umådelige stalden (ville) gøre stor skade og afbræk«¹¹⁾. Kampen mod bønderne indledtes med recessen 1547, hvor den traditionelle bestemmelse om, at enhver kun måtte stalde okser på sit eget indavlede foder for adelens vedkommende udvidedes til, at deres fæstere var pligtige til at holde fodernød, d. v. s. yngre okser. Bestemmelsen blev i praksis udvidet til, at kronens og adelens fæstere skulle stalde stude for herskabet¹²⁾. Kampen mod bøndernes staldning kulminerede i forbudet af 8. juni 1639 mod udførsel af bønderes staldstude¹³⁾, og i periodens slutning stammede så godt som alle eksporterede stude fra adelens og kronens godser¹⁴⁾.

Indenfor godsøkonomien var staldningen af vital interesse. Det mangler ikke på udtalelser fra adelig side, som understreger dette. I den skånske adels supplik af 1629 udtales, at »den købmandsskab med øksen at stalde har hidtil været med de bedste middel, hvorved adelen her udi riget penge til deres rostjeneste og anden udgifter kunne tilvejebringe«¹⁵⁾;

⁸⁾ C. Christensen: Agrarhist. Studier 1886 I p. 50. Som eksempel på kornfodring se Kancelliets Brevbøger (forkortes K. B.) 20/8 1598 (p. 315).

⁹⁾ Indberetning fra Ringsted kloster 1645. Indlæg til kgl. missive af 14/12 1644, 28/1 og 4/10 1645 (R. A.).

¹⁰⁾ F. Voigt: Ueber den ehemaligen Ochsenmarkt zu Wedel und die dort von nieder-rheinischen Händlern gekauften Ochsenheerden i Mitteilungen des Vereins für hamburgische Geschichte 9. 1886 p. 110.

¹¹⁾ Erslev: opus cit. II p. 556 f.

¹²⁾ N. Bang: opus cit. p. 330.

¹³⁾ Secher: opus cit. V nr. 31 (p. 38 ff.).

¹⁴⁾ Om den borgerlige staldnings ringe omfang se Albert Olsen: Steffen Rodes Regnskabsbog over Studehandel 1637—1650 i H. T. 9 rk. 1 p. 264.

¹⁵⁾ Erslev: opus cit. II p. 184.

i 1641 udtales, at adelens bedste indtægt består i øksenhandelen¹⁶⁾, og i 1647 hedder det på det sjælland-lollandske adelsmøde, at adelens bedste indkomst består udi øksenhandel og korn¹⁷⁾.

Af Sophie Brahes regnskabsbog¹⁸⁾ fremgår det, at på Rosenholm var indtægten af studealg i flere år større end indtægten af kornsalg. Det var tilfældet i 1632, 1638 og 1639. Nu var Rosenholm ganske vist en af de større studegårde i Jylland, men på den anden side hørte den ikke til de største. I 1632 solgtes fra gården 93 øksne, i 1638 var tallet 183 og året efter 188 samt 8 skudøksne, d. v. s. af studeopkøberen kasserede øksne. Men der fandtes gårde, som kunne stalde betydeligt mere. I 1643 blev fra Katholm drevet 222, fra Ryungård 269, fra Overgård 304 og fra Vorgård 350¹⁹⁾. Ingen kunne dog blot nogenlunde måle sig med kongen med hensyn til studestaldningens størrelse. Alene på Sjælland og i Skåne kunne Christian IV i 1620'ernes begyndelse, da den kongelige staldning stod på et højdepunkt, holde over 3800 øksne²⁰⁾. Adel og konge havde derfor i studedefningens monopolisering et naturligt interessefællesskab.

Okseeksporten var overladt borgerlige — i denne periode indenlandske såvelsom udenlandske — samt adelen. Men adelens andel i udførselen var ringe — denne risikable næringsgren overlod man helst borgerlige købmænd²¹⁾.

Lad os endelig tilføje, at okseeksporten ikke var uvæsentlig for skibsfarten²²⁾, og at okse- og hestetolden var landets vigtigste toldindtægt næst efter øresundstolden, og man vil kunne danne sig et begreb om, hvilken omfattende betydning studehandelen havde i datidens samfund²³⁾.

Vil man forsøge at få et fastere greb om studehandelens mangedrejede indflydelse på dansk næringsliv, må man naturligvis først og fremmest koncentrere opmærksomheden om udførselen. Den rolle, oksehandelen spillede for landbruget, for de enkelte stænder, for søfarten og for finanserne, var fremfor alt betinget af eksportens størrelse. Denne er studehandelens kardinalpunkt.

¹⁶⁾ *ibidem* II p. 575.

¹⁷⁾ *ibidem* III p. 410.

¹⁸⁾ Det kgl. Biblioteks håndskriftssamling. Add. 197, 40.

¹⁹⁾ Kolding toldregnskab 1642/43 (R. A.). Om Gessingholms studehandel i denne periode se H. Fussing: Gessingholm 1609—1663 i H. T. 10. rk. 3 p. 85 ff. For Jægerspris se K. Fabricius: Et Storgods Historie i Fra Frederiksborg Amt 1929 p. 8 f. For Vemmetoftes studehandel se Brasch: Vemmetoftes Historie 1859—63 p. 112 ff.

²⁰⁾ Iflg. K. B. 1622—24 kunne kongen stalde følgende: på Ibstrup 250, Københavns nye Ladegård 250, på Amager 80, Frederiksborg 200, Abrahamstrup 260, Esrom 160, Hørsholm 150, Jungshoved 150, Lekkende 200, Beldringe 200, Antvorskov 200, Sæbygård 100, Vordingborg 550, Roskilde 40, Kronborg 280, på Lindholm, Børringe og Haggeløse 750.

²¹⁾ Det hører til sjældenhederne i toldregnskaberne at finde adelige eksportører, jvf. iøvrigt Fussing, *opus cit.* p. 85 f.

²²⁾ Om ansøgning fra Malmø's skipperlav i 1651 se Danske Magasin 5. rk. III p. 276.

²³⁾ 1653, da kronens told i Danmark beløb sig til mellem 100.000 og 125.000 rd. (iflg. J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage 1894, p. 192), var kronens told i Kolding alene 22.606 rd. (se bilag 3). Jvf. iøvrigt: J. L. Wolff: *Encomion Regni Daniae* 1654 p. 27.

Samtiden tildelte denne udførsel en afgørende indflydelse på handelsbalancen. I en forordning af 1578 udtales, at »det er fast den største handel som bruges, hvormed der kan blive penge udi riget«, og det tilføjes, at øksendriverne har lidt stor skade på deres øksne, hvorfor der hersker stor pengemangel i riget²⁴). Og i en forordning af 1623 hedder det, at denne handel er »en af de bedste næringer, som indbyggerne her udi riget haver«²⁵). Var man således enig i at tildele studeeksporten en dominerende stilling som eksportnæring, var samtiden på den anden side ganske tvivlrådig, når det drejede sig om en talmæssig vurdering. Fra 1590-erne til 1656 har vi varierende skøn, som spænder fra ca. 50.000 til nogle hundrede tusinder. Det sidste tal stammer fra Arent Berntsens bekendte skrift: *Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed*, som udkom i 1656²⁶). Det er en kendt sag, at sådanne skøn som oftest er aldeles upålidelige, og det centrale problem i øksenhandelens historie er for dette århundrede faktisk så godt som ukendt. Hovedformålet med nærværende afhandling er derfor så vidt muligt at fremdrage fastere holdepunkter til bedømmelse af studeeksportens størrelse og svingninger i tiden mellem 1560 og 1660. Før resultaterne af undersøgelsen fremlægges, vil det imidlertid være formålstjenligt at give en kortfattet oversigt over det anvendte kildemateriale.

Bortset fra et enkelt år, hvor landets totaludførsel kendes, har vi kun ganske få og meget spredte oplysninger om fortoldningen ved de forskellige udførselssteder²⁷). Toldregnskaberne er nemlig på få undtagelser nær ødelagt. Ejendommeligt er det iøvrigt, at vort kendskab til Jyllands udførsel er bedst for 1500-tallets første to årtier, idet toldregnskaberne her ved et tilfælde for flere år er nogenlunde velbevarede. Og endelig indtager Østdanmark, d. v. s. Skåne, Halland og Blekinge, en særstilling, idet toldbøgerne fra begyndelsen af 1600-tallet og indtil 1650'ernes slutning, omend med store lakuner, findes på det danske Rigsarkiv. Da de skånske byer navnlig efter 1623 spillede en ikke ubetydelig rolle som øksenudskibningshavne, er disses regnskaber gennemgået og resultaterne meddelt i bilag 1. Der er imidlertid grund til her at gøre opmærksom på, at cifrene for Helsingborg til tider er behæftet med en vis usikkerhed, idet det for enkelte år har vist sig umuligt at afgøre, om de stude, der blev eksporteret toldfrit, er blevet udskibet eller drevet via Helsingør. Yderligere er disse toldregnskaber ikke sjældent ført med dadelværdig sjuskethed.

²⁴) Secher: opus cit. II nr. 125.

²⁵) *ibidem* IV nr. 60.

²⁶) Arent Berntsen I p. 10. Se desuden p. 125. Jvf. T. O. Achelis: *Aus der geschichte des jütischen Ochsenhandels* i *Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte* 60, 1931—32 p. 90.

²⁷) Se dog K. V. Gregersen: *Studedriften forbi Toldsted i 1600-tallet i Jyske Samlinger* 5 rk. VIII 1947—49.

De skånske eksportcifre, således som de er meddelt i bilag I, er naturligvis af en ganske stor lokal interesse, men nogen generel slutning om den danske studeudførsels størrelse lader sig imidlertid ikke drage på dette grundlag. Om studeeksportens størrelse over de store toldsteder kan man imidlertid få en række oplysninger i rentemesterregnskaberne, datidens ganske vist meget ufuldkomne statsregnskaber. Det ældste rentemesterregnskab stammer fra 1546. Det er karakteristisk for den betydning, samtidens finansvæsen tillagde stude- og hestetolden — den såkaldte store told — at toldstederne i Kolding, Ribe og Assens i 1554 har fået tildelt en særplads i regnskabet. Overskriften over dette afsnit lyder: daler- og penningetold opbårne af K. M.s toldere udi Assens, Kolding og Ribe, som er opbåret til øxen- og hestetold anno MDLIII.

Den særstilling, som Kolding, Assens og Ribe indtager i rentemesterregnskabet for 1554, bevarede ikke mange år. Men fra 1560'ernes slutning får vi oplysninger, som i denne forbindelse er langt værdifuldere, idet der temmelig regelmæssigt for de større toldsteder findes optegnelser over heste- og studeeksportens størrelse.

For at belyse denne kildes værdi for en studeeksportstatistik er det nødvendigt at understrege, at øksenudførslen siden 1475 var begrænset til ganske bestemte toldsteder. Ved midten af 1500-tallet var de eneste tilladte udførselssteder Kolding, Ribe og Assens. I 1556 føjes hertil Middelfart²⁸⁾, i 1574 Rødby, som vedbliver med at være eksporthavn, selvom tolden efter en forordning i 1575 skulle betales i Vordingborg²⁹⁾. I 1589 understreges det, at udførselen kun må finde sted over Kolding, Assens, Ribe og Rødby³⁰⁾. Dog oprettedes samme år et toldsted ved Ringkøbing³¹⁾, og fra 1591 udskibedes stude fra Varde, men tolden skulle indtil 1653 erlægges i Ribe, da Varde først fra da af blev et selvstændigt toldsted³²⁾. Bortset fra Skåne, som fik en række dispensationer til udskibning, således at en ikke ringe søværts eksport udfoldede sig herfra i årene efter 1600, vedblev indtil 1623 de ovennævnte toldsteder at være de eneste tilladte kanaler, gennem hvilke kvæget måtte »drives eller skibes«. Også efter 1623 vedblev de at være hovedtoldsteder, idet de angav den naturlige rute for studedrifterne på deres vej mod marsken og markedet i Wedel eller til Holland.

For alle disse hovedtoldsteder får vi i rentemesterregnskaberne efter 1560'ernes slutning besked om antallet af udførte stude og heste. Oplysningerne er ganske vist ikke uden lakuner og mangler. For Vordingborg

²⁸⁾ K. B. $\frac{5}{6}$ 1556 (p. 26).

²⁹⁾ Secher: opus cit. I nr. 795.

³⁰⁾ ibidem. II nr. 513.

³¹⁾ Ringkøbing fik i 1550'erne midlertidig tilladelse til okseeksport, se K. B. $\frac{2}{2}$ 1553, $\frac{13}{1}$ 54. Først fra 1589 optræder Ringkøbing som fast toldsted i rentemesterregnskaberne.

³²⁾ Fremgår af antegnelser i Varde toldregnskab 1651—52 (R. A.). Jvf. Fra Ribe Amt 4, p. 536—42.

anføres således den samlede sum af fortoldede heste og øksne. Kun et mindretal af disse dyr blev imidlertid udskibet fra staden; størsteparten af såvel hestene som studene vandrede videre over Falster og Lolland til Rødby. De, der ikke som oprindelig påbudt havde betalt den store told i Vordingborg, erlagde den her, og alle måtte yderligere i Rødby betale en småtold. Denne blev indtil 1647 opkrævet af byfogden, som aflagde regnskab til lensmanden. I Ålholm lensregnskab findes derfor fra 1612 og til 1647 en oversigt over de fra Rødby udførte stude og heste. De sidste var iøvrigt i stort overtal, idet Rødby var en af landets vigtigste eksportsteder for heste³³).

Andre lakuner i rentemesterregnskaberne — navnlig for årene mellem 1575 og 1582 — er det næppe muligt at udfylde. Teoretisk skulle man på grundlag af de opgivne toldbeløb være i stand til med nogenlunde sikkerhed at anføre den samlede heste- og okseudførsel. Dette er imidlertid ikke gørligt, idet tolderne som oftest indleverede pengene i rentekammeret »på regnskab«, d. v. s. indleverede dem successivt, efter at diverse omkostninger var fradragne. Tilmed er de forskellige regnskabsperioder i regnskaberne ikke klart afgrænset.

Fra 1599 findes til belysning af udførselens størrelse en anden kilde, som dels giver mere specificerede oplysninger fra de enkelte toldsteder og dels må anses for at være af mere primær karakter end rentemesterregnskaberne. Det drejer sig om kronens kvittancebøger, som findes bevaret på Rigsarkivet fra 1599 til 1650'ernes slutning i næsten ubrudte rækker.

Kvittancebøgerne blev ført paa rentekammeret og indeholder bl. a. afskrifter af de kvittancer, som tolderne fik efter at have indleveret deres toldbøger og deres indkomster. Indtil 1630'ernes midte finder vi her som i rentemesterregnskaberne en oversigt over antallet af udførte stude og heste ved hovedtoldstederne, Middelfart dog som oftest undtaget. Rentemesterregnskabernes og kvittancebøgernes oplysninger samt de meddelelser, som kan uddrages af bevarede toldregnskaber, findes gengivet i bilag II.

Fra 1630'ernes midte gives hverken i rentemesterregnskaberne eller kvittancebøgerne tal for studeeksporten. Vi kan dog danne os et skøn over dennes størrelse ad mere indirekte vej. I kvittancebøgerne findes nemlig for de fleste år sammenhængende oplysninger om toldens beløb »efter overleverede, gennemdragne, forseglede og underskrevne bøgers

³³) I Vordingborg lensregnskab findes en oversigt over det antal stude og heste, som til byens tolder havde betalt den store told. Teoretisk skulle det være muligt at finde antallet af de fra Vordingborg udskibede stude ved at trække antallet af de fra Rødby eksporterede, men i Vordingborg fortoldede stude fra de iflg. Vordingborg lensregnskab fortoldede. Hvor regnskaberne er ført tilstrækkelig omhyggeligt til at denne fremgangsmåde kan benyttes, vil man finde, at udskibningen fra Vordingborg var forholdsvis ringe.

formelding«. St. Annæ tolden og bådsmandstolden, der var deputeret særlige formål³⁴⁾, holdtes i almindelighed udsondret fra den øvrige told. Denne blev altid opgjort i rigsdaler og findes efter 1633 gengivet i bilag III.

Toldbeløbene for de store stude- og hesteeksportcentre bestod næsten udelukkende af stortold³⁵⁾, og med kendskab til dennes beløb pr. okse og hest kan man danne sig et nogenlunde rigtigt billede af studeudførselens størrelse. Fra 22. november 1632 blev studetolden forhøjet fra 1 til $1\frac{1}{4}$ rd., medens hestetolden indtil 25. juni 1640 forblev 1 rd.; fra nu af forhøjedes den til $1\frac{3}{4}$ rd. Satserne for såvel stude- som hestetolden forblev herefter uændret indtil 18. maj 1646, hvor øksentolden forhøjedes til $1\frac{1}{2}$ og hestetolden til $2\frac{1}{2}$ rd. Disse satser gjaldt herefter perioden ud³⁶⁾.

Det er imidlertid muligt at gå et skridt videre. Som det fremgår af bilag II, har vi for nogle år efter 1630'erne fra toldregnskaberne konkrete oplysninger om okseeksportens størrelse fra flere af hovedudførselsstederne. Ved at dividere disse tal for udførte øksne op i det samlede toldbeløb for vedkommende by får vi de divisorer, som skal anvendes for at finde frem til studeudførselen indenfor perioder, hvor tolden var uændret. Indenfor hver periode har jeg til udregning af eksporttallene anvendt største og mindste divisor. Udsvingene mellem de beregnede udførselscifre indenfor de enkelte år er af naturlige grunde mindst for Middelfart og Assens, idet hesteeksporten herfra var af underordnet betydning³⁷⁾. For Kolding og Ribe, hvorfra hesteeksporten derimod var omfangsrig og — hvad der i denne forbindelse navnlig er af betydning — temmelig varierende fra år til år, er udsvingene større. De beregnede tal fremgår af bilag IV³⁸⁾.

For Middelfart findes i kvittancebøgerne kun undtagelsesvis eksport-

³⁴⁾ Se Secher: opus cit. IV nr. 208, 382.

³⁵⁾ 1617 beløb iflg. kvittancebøgerne accisen og korntolden i Assens sig til 129 rd. 1633 var accisen i Ribe 454 rd., 1626 malttold og accise i Kolding 224 rd., 1636 111 rd., 1657 udgjorde accisens og anden småtold ca. 275 rd.

³⁶⁾ Secher: opus cit. IV 441, V 60, 257.

³⁷⁾ Iflg. toldregnskaberne var hesteeksporten fra Assens i 1636 73, i 1637 117. Iflg. kvittancebøgerne var den fra Middelfart i 1626 28 heste. Om hesteeksportens ringe betydning vidner også, at hestetold sjældent omtales i toldernes regnskaber. Fra Ribe var hesteeksporten i 1631 og 1632 henholdsvis 406 og 344, fra Kolding 1570 og 1554.

³⁸⁾ Som ledetråd for en eventuel efterprøvning skal jeg her mere indgående redegøre for min fremgangsmåde for Ribe toldsted. Fra 1633—41, hvor den store told var uændret, finder vi, at divisor svinger mellem 1,56 og 1,75. På lignende måde finder vi for perioden 1641—46 en divisor mellem 1,7 og 1,73. Da denne sidste divisor imidlertid fremgår af årene 1645—46, hvor der fandtes et delvis hesteeksportforbud (se Secher V nr. 492) gældende fra 19. aug. 45 til 18. maj 46, anvendes divisorerne 1,7 og 1,9. For perioden 1647—55 er de beregnede divisorer henholdsvis 1,87 og 1,89, som reduceres og forhøjes til 1,8 og 2,0.

For Kolding anvendes indtil 1640 divisorerne 1,4 og 1,64, indtil 1646 1,7 og 1,9. For Assens indtil 1646 1,28 og 1,45, idet hestetoldens forhøjelse 1640 for dette toldsted var af underordnet betydning. Fra 1647 anvendes divisorerne 1,6 og 1,8. For Middelfart mellem 1633 og 1646 divisorerne 1,25 og 1,4.

tal mellem år 1600 og 1625. Toldbeløbene samt den beregnede studeeksport vil fremgå af fodnoten³⁹⁾.

Inden vi forelægger materialet i mere overskuelig form, må det imidlertid anses for nødvendigt at belyse enkelte forhold lidt nærmere og forsøge at klarlægge nogle problemer. Det er således af hensyn til dateringen nødvendigt at fastholde, at eksporten af staldstude over de store toldsteder altid foregik i marts måned; også udskibningen fandt som regel fortrinsvis sted i denne måned samt i april. Enkelte efternølere blev til tider udskibet i maj. Da nu toldernes regnskabsår indtil 1651 i almindelighed strakte sig fra 1. maj (Philippi Jacobi dag) til 30. april, vil det sige, at toldernes opgivelser over studeeksporten f. eks. i året 1599/1600 angiver udførselstallene for året 1600. Fra 1652 falder toldernes regnskabsår sammen med kalenderåret.

Yderligere må det fremhæves, at det var en hyppigt forekommende praksis, at købmænd eller andre, som havde fordringer på kronen, fik passérsedler, så de toldfrit kunne udføre deres kvæg. Toldbeløbet blev herefter afskrevet deres fordringer. Denne toldfri eksport kunne beløbe sig til anselige poster, og det er derfor af største vigtighed at understrege, at tolderne ved alle større toldsteder gjorde rede for denne toldfri udførsel. Tolden for de toldfri stude blev nemlig i toldbøgerne ført som indtægt og beløbet atter fradraget på udgiftssiden⁴⁰⁾.

Fremfor alt må det imidlertid accentueres, at de tal, som i bilagene er fremlagt for de enkelte toldsteder, er at betragte som mindstetal. Da tolden i 1542 blev forhøjet fra 2 til 20 sk. — i 1567 blev den yderligere forhøjet med een dl., men i 1573 nedsat til een rd. — tog smugle-

³⁹⁾ For Middelfart var toldbeløbene fra 1600 til 1625 og det beregnede øksental flg.

	toldbeløb i rd.	beregnete studeeksport
1600—02	11.065	9.620—10.640
1603—04	8.851	7.697— 8.510
1605—07	12.063	10.477—11.600
1610	5.874	5.097— 5.648
1611	4.840	4.197— 4.654
1612	6.751	5.861— 6.491
1614	4.228	3.667— 4.065
1614—15	9.238	8.023— 8.910
1616	3.912	3.393— 3.762
1617	5.789	5.023— 5.566
1618	4.462	3.870— 4.290
1619	3.807	3.300— 3.661
1620	2.842	2.462— 2.733
1621	6.051	5.252— 5.818
1622	2.038	1.762— 1.960
1625	2.070	1.790— 1.992

Heste- og øksentolden var i disse år uændret 1 rd. pr. stk. Divisorerne 1,04 og 1,15 er fundet på grundlag af opgivelserne for Assens og ligger snarest lidt i overkanten.

⁴⁰⁾ Se f. eks. kvittancebog 1623/24, hvor tolderen i Assens afkortes 1.275 rd. for øksne, da fyrsten af Oldenburg havde pas fra kongen. Samme år afkortes for Johan de Willum tolden for 2.214 stude.

riet sin begyndelse, og det florerede lige siden. Allerede i 1545 findes det første kongebrev mod smugleriet, og herefter omtales det i et væld af forordninger⁴¹⁾. Snart klages der over Ribeborgerne, som misbrugte deres gennem hele tidsrummet bestående privilegium på at sætte øksne på foder syd for Ribe til at uddrive stude toldfrit⁴²⁾, snart er det andre, som understår sig i at udføre »på usædvanlige steder over åer og andetsteds mellem vor købstad Kolding og Gredstedbro«⁴³⁾. Indbyggerne på Lolland-Falster, som havde privilegium på at udføre deres hjemmefødte kvæg og heste mod småtolds erlæggelse, anklages for at opkøbe heste og øksne i Skåne og på Sjælland for at udføre dem som hjemmeavlede dyr⁴⁴⁾.

Vi har ingensomhelst muligheder for at vurdere smugleriets størrelse⁴⁵⁾. Vi står her overfor imponderabilia, der hverken kan måles eller vejes. Men kontrollen med toldens erlæggelse var ganske indgribende omend den langt fra var fuldt effektiv. Først og fremmest udøvedes kontrollen ved oprettelsen af en række toldstationer i hertugdømmerne, hvor driverne måtte betale småtold⁴⁶⁾. At smugleriet sandsynligvis ikke har virket forstyrrende ind på eksportkurvernes bevægelser, synes at fremgå af det følgende.

Jylland var studestaldningens centrum. Medens øernes og indtil 1623 den overvejende del af det skånske kvæg førtes over Rødby, Middelfart og Assens, blev de jyske stude næsten udelukkende drevet over Kolding og Ribe, eller rettere over Gredstedbro og Foldingbro. Men toldstedet var i Ribe. Fra Ribe og fra Højer eller andetsteds i hertugdømmerne blev en del af studene udskibet til Holland⁴⁷⁾, andre blev i lighed med studene på den østlige drivervej ført til lands til markederne i Wedel og andetsteds. Andre toldsteder i Jylland var i dette tidsrum Ringkøbing og Varde, hvorfra studene blev udskibet direkte til Holland. Udførselen over Ringkøbing var forholdsvis ubetydelig, og Varde toldsted var som nævnt i størstedelen af perioden underlagt Ribe. Som eksporthavn synes Varde først at have fået større betydning efter 1660.

Med hensyn til okseeksporten fra Jylland er det af overordentlig interesse, at vi for en række år mellem 1500 og 1520 kan give oplysninger

41) Adler: Efterretninger ang. Byen Ribe 1842 p. 82.

42) Secher: opus cit. I nr. 3.

43) ibidem nr. 587.

44) ibidem nr. 795. Om smugleri se desuden Secher IV nr. 41, K. B. 5/4 1623 med flere steder.

45) I 1787 angaves smugleriet af en anonym brevskriver til 1000—2000, »ja mere«. Se P. Eliassen: Kongeåen 1926 p. 94.

46) Om udskibning fra Ribe se Kinch: Ribe Bys Historie II 824 ff. Fra Højer se L. Andresen: Geschichte des Viehandels im Amte Tondern. Særtryk 1927 p. 10.

47) Se biskop Peder Hegelunds dagbogsoptegnelse 17/3 1591 (Kgl. Bibliotek).

om udførselen over Ribe og Kolding. Græsstudeeksport var dengang tilladt, og græsstudene blev om efteråret udført over begge toldsteder. Staldstudene blev om foråret udelukkende eksporteret over Ribe. For følgende år kan den samlede udførsel af græs- og staldstude angives⁴⁸⁾:

Udførselen af stude fra

	Ribe	Kolding	i alt
1503			7.705
1505	5.728	2.481	8.209
1506	9.445	2.208	11.653
1509	4.754	2.754	7.508
1511	5.688	2.114	7.528
1519	11.181	6.480	17.661

Mellem 1511 og 1519 fandt der således et påfaldende opsving sted i såvel eksport som staldning. Også Kolding havde sidstnævnte år fået et forårsmarked, og fra de to byers forårsmarkeder blev der udført omtrent 11.000 staldstude. Vi kan vel kun gisne om grunden til den kraftige eksportforøgelse. I 1507 optrådte de første hollandske opkøbere på markedet i Ribe⁴⁹⁾. Interessen for danske stude på det hollandske marked synes altså at have været stigende, og dette er formentlig en stærkt medvirkende årsag til eksportens påfaldende udvikling. I alle tilfælde var fra midten af 1500-tallet og to århundreder frem i tiden den danske studeeksports konjunkturer betinget af afsætningsforholdene på det hollandske marked.

Mellem 1520 og 1560'ernes slutning har vi kun ganske få holdepunkter til en bedømmelse af den jydsk studeeksports størrelse. I 1536 og 1539—1540 blev i Ribe fortoldet henholdsvis 5.257, 8.199 og 6.021 øksne⁵⁰⁾. 1560 blev iflg. rentemesterregnskaberne 8.859 stude uddrevet eller udskibet fra Ribe. Disse sidste tal omfatter foruden jydsk kvæg også stude fra øerne, Østdanmark og Slesvig⁵¹⁾. Fra 1567 får vi atter fast grund under fødderne, idet vi har eksporttavlerne i bilag II og IV at støtte os til. For at lette oversigten samt understrege langtidssvingningerne har jeg i fig. 1⁵²⁾ tegnet kurver over udførselen fra Ribe, Kolding og Ringkøbing i 5-årige gennemsnit.

⁴⁸⁾ Toldregnskaberne er bearbejdet af Achelis, opus cit. p. 187 ff. og Allen: De nordiske Rigers Historie IV 1 p. 32 f.

⁴⁹⁾ Achelis: opus cit. p. 195 f. Om nederlændernes køb af øksne i Flensborg i 1520'erne se Diplomatarium Flensborgense 1873 II p. 949 ff.

⁵⁰⁾ Kinch: opus cit. p. 828.

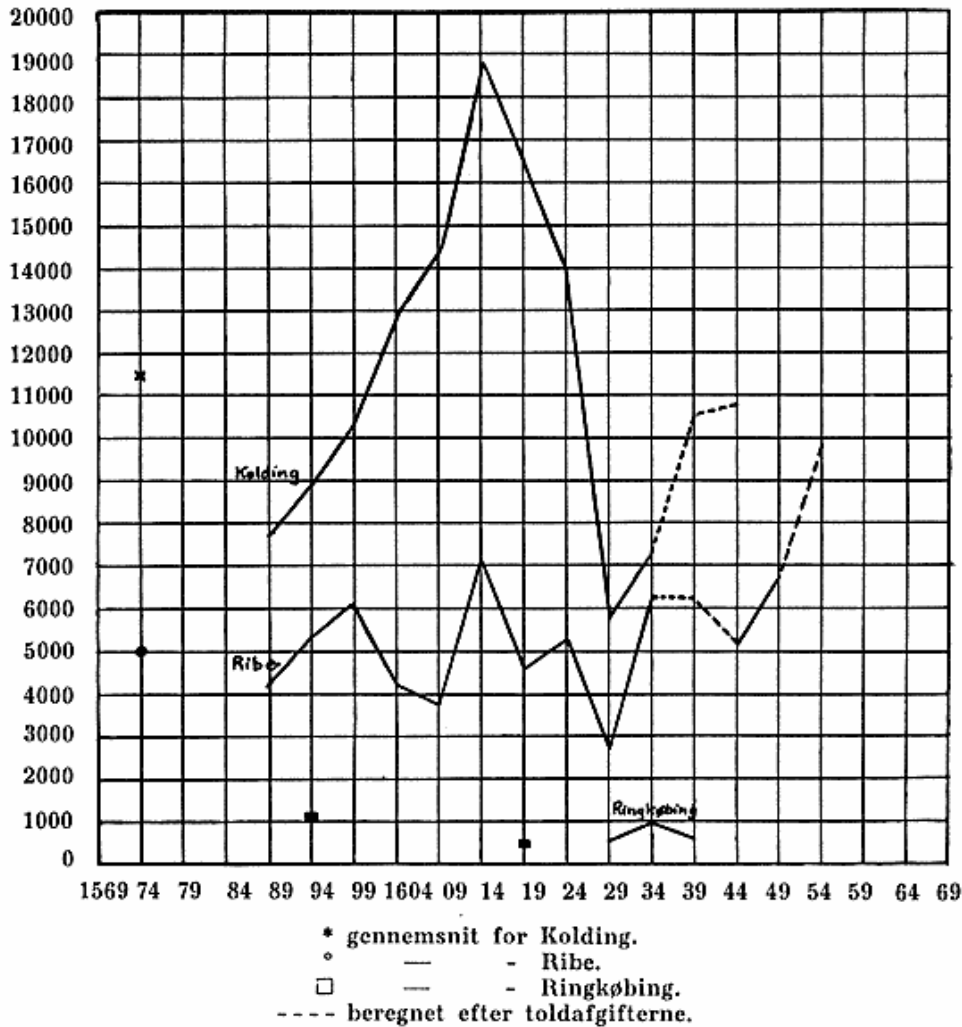
⁵¹⁾ Jürgens: opus cit. p. 260 f.

⁵²⁾ Den slesvigske udførsel var sandsynligvis meget betydelig. Fra Højer blev i 1638 udskibet 3.409 stude, heraf var de 2.179 fra Danmark, 1.230 fra Tønder amt. (L. Andresen, opus cit. p. 12).

⁵³⁾ Noter til fig. 1: Hvis mere end to år i det 5-årige gennemsnit er beregnet på grundlag af toldbeløbene, er linien stiplede. Kolding 1594: 3-årigt gennemsnit, Ringkøbing 1619 og 1629 3-årigt gennemsnit. Ringkøbing 1639 4-årigt gennemsnit.

Fig. 1.

Studeeksporten fra Kolding, Ribe og Ringkøbing i 5årige gennemsnit.

Sammenligner man kurverne med den ovenfor givne tabel over Koldings og Ribes eksport i 1500-tallets første tiår, er det påfaldende, at Ribe ikke længere er det vigtigste toldsted. Det synes, som om man fra 1560'erne har foretrukket drivningen fremfor udskibningen fra Ribe. Men ved periodens slutning, fra 1640'erne at regne, svinder Koldings dominerende stilling. I enkelte år har Ribe tilmed overfløjet sin rival (se bilag III og IV).

Den samlede udførsel fra Ribe og Kolding var i gennemsnit for 1570—74 mellem 16.000 og 17.000 årligt, d. v. s. af omtrentlig samme størrelse som i 1519. De få holdepunkter, vi har for de nærmeste år herefter, er tilstrækkelige til, at vi kan konstatere et rivende fald. I 1583 er den samlede udførsel kun godt 8.000, i 1584 godt 11.000 og for femåret 1585—89 lå det årlige gennemsnit på knap 12.000. De samtidige forordninger lader os ikke i tvivl om, hvor vi skal finde hovedårsagen til denne kraftige ned-

gang. I 1578 udtales, at øksendriverne har lidt stor skade på deres kvæg; i 1583 får vi imidlertid en mere detaljeret forklaring. Kongen har erfaret, hedder det, »at den handel og næring, som vore undersåtter her udi riget en tidlang til des søgt og brugt haver med staldøksne at uddrive, nu af den langvarendes fejde og usikkerhed, som har været på de steder, samme handel besørjes og drives, skal fast være kommet til agters og undergang«⁵⁴). Nedgangen skyldtes med andre ord krigen i Nederlandene, som indledtes med nederlændernes oprør mod spanierne i 1572. I løbet af 1580'erne lettede spaniernes tryk mod Nederlandene, og studehandelen kunne igen udfolde sig. I 1590—94 var det årlige gennemsnit kommet op på godt 14.300, og i de følgende 5 år klavrer kurverne stadigvæk opad. I 1595—99 fortoldes knap 16.600. Hermed var man nået til en udførsel, der lå på samme niveau som før det hollandske oprør. Men for 1600—1604 var man oppe på et årligt gennemsnit på knap 17,200, det følgende 5 år på godt 18.200, i 1610—14 på ca. 26.000, hvorefter kurven i det følgende 5 år faldt til 21.000 og godt 19.200 i 1620—24.

Det er isøvrigt bemærkelsesværdigt, at kurverne for Ribe og Kolding ikke er parallelle. Medens kurven for Kolding efter 1589 giver udtryk for en stærk stigende tendens indtil 1614, viser Ribes eksport betydelige udsving, omend hovedtendensen ligeledes er en stigning mellem 1589 og 1614. Forklaringen på disse svingninger er sandsynligvis den skiftende fare for pirater. De hollandske både sejlede netop af frygt herfor i »konvoy eller kompagni«, som det hedder i øksenkontrakter for 1645⁵⁵), men til trods herfor var de stærkt belastede og tungt bevægelige »dichbäuche« et kærkomment bytte for sørøvere⁵⁶). Men efter 30-årskrigen udbrud i 1618 stiger eksporten fra Ribe, medens Koldings kurve falder, sandsynligvis fordi faren ved at drive nu har forekommet flere at være større end faren ved at udskibe.

Den jyske studeeksport nåede sit højdepunkt i tiåret 1610—19. Man var formentlig aldrig tidligere kommet op på sådanne udførselskvanta, og nåede dem i hvert fald ingensinde senere. 1610—19 er studehandelens gyldne årti. Vi vil senere se, at det ikke alene gælder Jylland, men også de andre landsdele.

Forklaringen på studehandelens enestående opsving i 1600-tallets første årtier findes dels i Hollands økonomiske ekspansion, dels i de fredelige forhold for varehandelen.

Efter Antwerpens fald i 1585 fremtrådte Holland som verdenshandelens betydningsfuldeste nation⁵⁷). Fra 1590'erne blev Nederlandenes

⁵⁴) Forordningerne af 23/3 1578 og 2/3 1583 (Secher: opus cit. II nr. 125, 326).

⁵⁵) Notarielle archiven, Amsterdam (på grundlag af fotokopier, som professor Albert Olsen stillede til min disposition).

⁵⁶) Om sørøveri se Andresen: opus cit. p. 13, H. Mathiessen, O. Smith, V. Hermansen: Ribe Bys Historie 1660—1730 p. 153. Jürgens: opus cit. p. 102 ff.

⁵⁷) Baasch: Holländische Wirtschaftsges. 1927 p. 255 ff., jvf. p. 163.

handelssamkvem udvidet til Ostindien, senere til andre oversøiske steder. For studehandelen var dette ikke uden betydning. Den oversøiske handel stillede store krav såvel til provianteringskvalitet som kvantitet. Et skib på den ostindiske rejse måtte nemlig indtage proviant for mindst et år, og for at kødet ikke skulle ødelægges af saltet krævedes hertil det bedste og fedeste oksekød. Da forvalterne ved det dansk ostindiske kompagni omkr. 1620 blev bebredt, at øksnene var dyrt indkøbte, svarede, at »de bedste og fedeste øksen forbruges på sådanne rejser både af de englændere og de hollændere«⁵⁸). Og i 1622 blev til de danske ostindiefareres proviantering på kongens ladegårde i Malmøhus len udvalgt 150 staldøksen »af de allerbedste, største og fedeste, som der samstedts var staldet og fedet på hør, havre og hakkelse«⁵⁹).

Det var ikke småting af stude, der gik med til en ostindisk færd. Hollænderen Fokkens skriver i 1662, at der i Amsterdam til de ostindiske rejser årlig blev slagtet ca. 2.000 øksne »og meget mindre eller mere efter tidens lejlighed«. De 2.000 øksne skulle, så vidt man kan skønne af hans ikke synderlig klare udtalelse, forslå til proviantering for 6 skibe⁶⁰).

De danske øksne var efter de få holdepunkter, der står til vor disposition, ikke særligt store. I 1658 fik lensmanden Otto Powisch forpagtningen af Den lille Ladegård fornyet mod at svare en årlig afgift, bl. a. et par fede slagteøksne, som skulle veje mindst 24 lispd., eller 384 pd. stykket⁶¹). Det lyder ikke særlig imponerende, navnlig ikke når vi jævnfører med Holland.

En forfatter udtaler i 1660'erne, at de hollandske og friesiske okser er langt bredere og højere end andre landes øksne, og at de i almindelighed vejer mindst 2.000 venezianske pd.⁶²). Et veneziansk pd. var lidt mindre end et dansk⁶³). Lad hollænderens udtalelse end være overdreven, givet er det, at Nederlandenes kvægavl særlig i provinserne Friesland, Holland og Seeland dengang havde et højt ry⁶⁴). Og at det danske kvæg nok kunne trænge til fornyelse, viser kongens kvægopkøb i Holsten⁶⁵).

Men de jyske stude synes at have været særlig formålstjenlige til nedsaltning. Ifølge en ganske vist langt senere kilde skulle det jyske oksekød på grund af sin saftighed og trådens finhed være særlig velegnet til at gennemtrænges af saltet⁶⁶). De jyske og de skånske stude blev også af Arent Berntsen i 1656 prist som landets bedste⁶⁷).

⁵⁸) Svar til mangleterne og samtlige forvaltere er overgivet u. d. Det ostindiske kompagnis sager (R. A.).

⁵⁹) *ibidem*.

⁶⁰) Fokkens: *Beschreyvinge van Amsterdam 1662* p. 52.

⁶¹) C. Christensen: *opus cit.* I p. XXVII jvf. Scharling: *En statistisk Undersøgelse . . .* 1869 p. 65.

⁶²) *Holländische oder Niederländische Chronik 1666* p. 37.

⁶³) P. W. Bauer: *Håndbog i mål, mønt og vægt 1882* p. 488.

⁶⁴) E. Baasch: *opus cit.* p. 30.

⁶⁵) K. B. 20/8 1623.

⁶⁶) *Betænkning af Lybecher 1788 i Mallingiana* (R. A.).

Om end de danske okser bl. a. på grund af deres kvalitet har været særlig efterspurgt af hollænderne, må det på den anden side understreges, at Danmark kun var et af Hollands markeder og tilmed det mest afsides liggende. Der blev tillagt stude både i hertugdømmerne og i Nordtyskland⁶⁷). Fordi Danmark var et fjerntliggende supplementsmarked, var fredelige handelsforhold af særlig betydning for os. De langsomt drevne og vanskelig skjulte oksehorder var naturligvis et let og kærkomment bytte for fremmede soldater. Derfor kunne krig lamme oksehåndelen totalt for en tid⁶⁸), men kunne også tilføje den danske studeudførsel skade på længere sigt, netop fordi landet var et supplementsmarked.

Mellem 1625 og 1660 blev Danmark indviklet i krig gentagne gange. Fra 1625—29 deltog Christian IV i 30-årskrigen, fra 1643—45 har vi Torstensonskrigen og endelig efter 1657 til 1660 krigen mod Karl X Gustav. Under alle tre krige blev Jylland, oksestaldningens kærneland, hærget. At disse krige fik langtrækkende virkninger for den jyske økseneksport, fremgår med tydelighed af fig. 1.

For 1625—29 var udførselen fra Kolding til Ribe faldet til et så lavt årligt gennemsnit som ca. 8.500, i de følgende 3 femår var cifrene 13.500, 16.800 og 15.900. Fra 1645—49 fortoldedes i Ribe gennemsnitlig 6.800, og i Kolding må udførselen efter toldregnskaberne at dømme (se bilag III) have ligget mellem 6.200 og 6.900. Det giver en samlet eksport for dette femår på mellem 13.000 og 13.700. Udførselen nåede med andre ord i tiden mellem 1625 og 1649 i intet femår op på samme niveau som i 1600—04, endsige på højde med eksporten de to følgende årtier. Ikke før 1650'ernes første halvdel nåede man op på cifre, der nærmede sig de gyldne år fra 1610—19. Eksporten fra Ribe var da i årligt gennemsnit 9.800, og fra Kolding må den, bedømt efter toldregnskaberne, have beløbet sig til mellem 11.000 og 12.000, altså i alt mellem 20.800 og 21.800.

Men i 1640'erne og 50'erne viste følgerne af de under krigen afbrudte eksportforbindelser sig klart. Det var forbundet med vanskeligheder at finde afsætning for kvæget i Nederlandene. Landkommissærernes betænkning til rigsrådet i november 1647 er en bemærkelsesværdig illustration til disse vanskeligheder⁷⁰). Foruden en række traditionelle gengangere, at præster og bønder skulle forbydes staldning, at privilegier på at uddrive græsøksne måtte ophøre, og at kun de, der havde forstand på øksenhandelen, måtte påtage sig denne, finder vi i dette memorandum forslag, som ville have fået indgribende følger for afsætning og udførsel, hvis de var blevet iværksat. De gik dels ud på, at markedet skulle flyttes fra Elben til Ribe. Dette ville efter landkommissærernes mening med-

⁶⁷) Arent Berntsen: opus cit. I, p. 70, p. 126 f.

⁶⁸) At Danmark var et supplementsmarked er første gang blevet understreget af Albert Olsen i opus cit. p. 273. Om produktionen i Tønder amt se Andresen, opus cit.

⁶⁹) Om følgerne af krigen 1657—60 se Fussing: opus cit. p. 89, Axel Nielsen: Dänische Preise 1650—1750 p. 312.

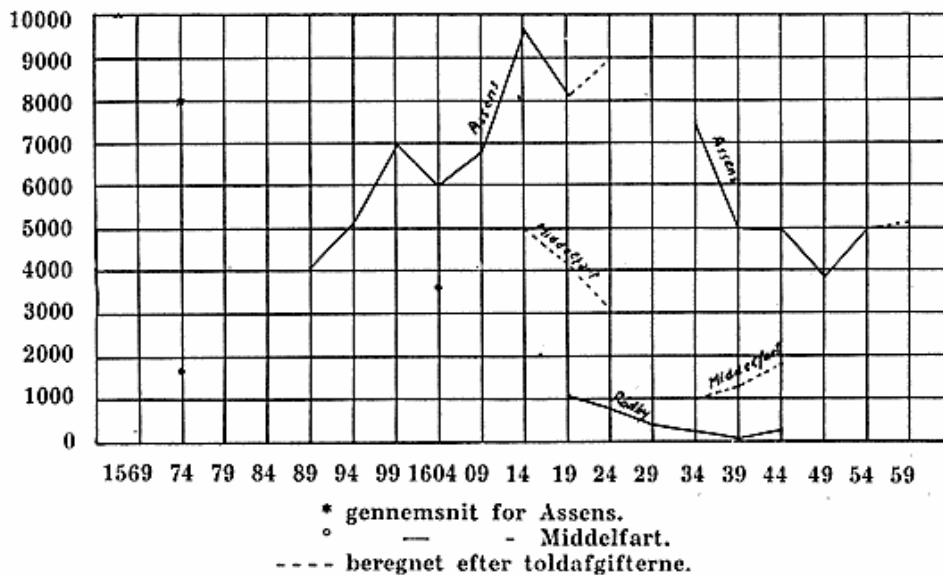
⁷⁰) Erslev: opus cit. III p. 433 ff.

føre den store fordel, at studene uden for store omkostninger kunne skibes til Holland eller drives tilbage, hvis priserne på markedet skulle vise sig at være for lave. Dels gik betænkningen ud på, at der skulle gennemføres en produktionsbegrænsning, idet der i de følgende to år på adelens og kronens godser kun skulle staldes to tredjedele af gårdens kapacitet. Landkommisærernes forslag blev med andre ord fremsat ud fra den opfattelse, at det danske marked var af en sådan betydning, at man ved at regulere staldningen her kunne indvirke på verdensmarkedets priser. Denne opfattelse var næppe holdbar⁷¹). Forsøget blev imidlertid aldrig ført ud i praksis, og overproduktionen fortsatte ind i 1650'erne⁷²).

Øernes og indtil 1623 det store flertal af Skånelands stude blev eksporteret over Rødby, Middelfart og Assens. Fra 1623 blev størstedelen af den skånske udførsel udskibet fra havnebyerne, medens øernes i alt væsentlig benyttede sig af de gamle ruter. Fra Rødby blev øksnene fragtet sydpå til Neustädter- eller Kielerbugten, fra Middelfart blev de via Kolding, fra Assens via Haderslev ledt ind på den store østjydske drivervej. Eksporten fra disse tre udførselssteder i femårige gennemsnit fremgår af fig. 2⁷³).

Fig. 2.

Studeeksporten fra Assens, Middelfart og Rødby i 5årige gennemsnit.

⁷¹) Hollændernes hensigt i 1650'ernes begyndelse at pålægge den danske okseimport en told på 16 styver pr. stk. tyder også på en relativ uafhængighed af det danske marked. Se Fra Ribe Amt 4, p. 539 note.

⁷²) Om overproduktion i 1653 se Fussing: opus cit. p. 86.

⁷³) Noter til fig. 2: Om de stiplede linier gælder samme regler som for fig. 1. Assens 1574: gennemsnit for 1571, 1574—76. 1624 og 1659: gennemsnit for 3 år. 1634: gennemsnit for 4 år. Middelfart 1614 og 1634: gennemsnit for 4 år. Rødby 1619 og 1634: gennemsnit for 3 år.

Assens var hovedtoldstedet, herefter kom Middelfart, medens eksporten over Rødby var mindre omfattende. Det er påfaldende, at kurverne for Assens og Middelfart i almindelighed ikke fremviser nogen parallelitet, samt at eksporten fra Middelfart var meget stærkt svingende fra år til år (se bilagene). Disse svingninger må formentlig forklares ved, at driverne, som foretrak ruten over Assens, til tider har været forhindret i at få øksnene fragtet over Årøsund. Enten fordi færgestedet her var overfyldt, eller fordi sundet på grund af vejrforholdene var vanskeligt at passere. Derfor kan vi samtidigt konstatere såvel en stor eksport både fra Assens og Middelfart som en forholdsvis ringe eksport fra Assens, men en betydelig fra Middelfart.

Kurverne giver temmelig gode holdepunkter til bedømmelse af den samlede udførsel 1570—74. Fra Assens og Middelfart udførtes i årligt gennemsnit 9.700 øksne. Hertil må føjes eksporten fra Rødby. Her fortoldedes 1568—70 i alt 476 stude. Tager vi også de stude, som fortoldedes i Vordingborg i betragtning, har den gennemsnitlige eksport ligget på omkring 10.000 okser. I samme tidsrum udførte Jylland ca. 16.500.

For de følgende årtier kan vi bedst følge udviklingen for Assens. Den her tegnede kurve viser en ganske stor overensstemmelse med kurverne i fig. 1 op til 1624. Som for Jyllands vedkommende afspejler den nederlandske opstand sig i en kraftig deroute. I 1583 fortoldedes ved Assens kun 2.920, i 1585 2.808, men herefter begynder eksportkurven at krybe i vejret. I gennemsnit for 1585—89 lå udførslen på 4.100 og viser herefter med enkelte afbrydelser en stadig stigende tendens indtil 1614. I 1600—04 var den samlede fortoldning fra Middelfart og Assens ca. 9.600, altså af omtrent samme størrelse som i tiden før den hollandske opstand. 1610—14 nåede man imidlertid op på et årligt gennemsnit af 14.700, hvortil man for at få den samlede udførsel fra Danmark øst for Lillebælt må lægge eksporten fra Rødby samt udskibningen fra de skånske havne (se bilag I). Vi vil da komme op på et tal, som formentlig vil ligge omkring de 16.000. Indenfor samme tidsrum udførtes over Kolding og Ribe 26.000 og hvis hertil lægges omkr. 1.000 for Ringkøbing (se fig. 1) vil den danske udførsel på sit højdepunkt (bortset fra smugling) have beløbet sig til gennemsnitlig ca. 43.000 øksne årligt.

I de følgende år indtil 1624 viser kurverne for Middelfart og Assens en vigende tendens. Efter 1623, da den skånske studeudskibning begynder for alvor, reduceres Rødby til en eksporthavn af mere lokal betydning. Også Middelfart bliver et toldsted af mere sekundær interesse. Fra 1630 til 1644 kan vi følge udviklingen for Middelfart toldsted i fig. 2. I disse 3 femår nåede udførselen i årligt gennemsnit ikke op på 2.000 stude, og udførselen synes også i den følgende tid at have holdt sig på et forholdsvis lavt niveau, thi fra 1645—49 kan den årlige gennemsnits-eksport ifølge toldopgivelserne (se bilag III) højst have beløbet sig til

1.600 og for det følgende femår til højst 1.900 øksne. For Assens har kurven en stadig faldende tendens til 1645—49, hvorefter en mindre stigning indtræder. Kurverne i forbindelse med de her givne tal tyder unægtelig på, at øernes eksport var i omtrent kontinuerlig tilbagegang efter 1630. En sammenstilling med eksportcifrene for Kolding og Ribe er ikke uden interesse.

Studeeksportens årlige gennemsnit fra

	Kolding og Ribe	Assens, Middelfart og Rødby	Øernes eksport i % af Jyllands
1630—34	13.500	8.800	66
1635—39	16.800	6.400	38
1640—44	15.900	7.100	45
1645—49	ca. 13.400	højst 5.400	40
1650—54	ca. 21.000	» 6.900	33

Der er flere faktorer, som kan virke forstyrrende ind på cifrene for øernes udførsel. Efter 1623 var der fri ret til udskibning over havnebyerne, men bortset fra Rudkøbing, hvor eksporten formentlig bestod af langedansk kvæg, synes få steder at have benyttet sig af denne udskibningsret i større udstrækning⁷⁴). En langt større rolle spillede det imidlertid, at en del af Skånes udførsel også efter 1623 blev drevet over Sjælland og Fyn, og det er muligt, omend ikke sandsynligt, at tallet af disse landværts transporterede har varieret betydeligt (se det følgende).

Trods disse usikkerhedsmomenter taler tabellens tal dog sit tydelige sprog. Øernes staldning var i absolut og først og fremmest i relativ tilbagegang. Dette er så meget des mere påfaldende, som øerne var de landsdele, der havde lidt mindst under krigenes direkte hærgninger. Forklaringen er utvivlsomt den, at den begrænsede efterspørgsel på det hollandske marked i første række ramte de dårligste kvaliteter, og øernes — navnlig Fyns øksne — var kendt som landets ringeste⁷⁵). Om staldningens tilbagegang har vi flere eksempler. Således befalede kongen i 1645, at der ikke skulde staldes øksne på Antvorskov⁷⁶). Og fra Ringsted kloster har vi en særdeles interessant indberetning fra 1645, som viser at nye driftsformer var ved at afløse studeproduktionen. Der udtales her, »at formedelst øksenhandelen her i landet nu en tid lang haver aftaget, formedelst her ingen købmænd er, som nu med øksen handler, og de fremmede for færgestederenes skyld ikke gerne købe, haver jeg måttet begive

⁷⁴) Iflg. de fragmentarisk bevarede toldregnskaber udførtes fra Rudkøbing i 1605/06 423 stude, fra Stubbekøbing i 1629/30 16, fra Nysted i 1633/34 112. Efter kvittancebøgernes toldbeløb at dømme var dette imidlertid en exceptionel stor udførsel. Fra Præstø 1624/25 26, 1642/43 4 stude: Fra Næstved 1624/25 26 og 1642/43 og 1648/49 0 stude.

⁷⁵) A. Olsen: *opus cit.* p. 272.

⁷⁶) C. Christensen: *opus cit.* I p. XXXVI.

(d. v. s. ophøre) med øksen at stalde og i det sted lade holde køer, som jeg haver forpagtet til adskillige hollændere...«⁷⁷). Mejeridriften trængte med andre ord frem på studebrugets bekostning. I løbet af forholdsvis få årtier var studeavl til eksport en saga blott på de danske øer⁷⁸).

I forsøget på at kortlægge de enkelte landsdeles andel i økseneksporten mangler vi de skånske landsdele. Indtil forordn. af 16. april 1623⁷⁹) var udskibning kun lejlighedsvis tilladt. Omend forbudet mod udskibning før 1623 ikke blev overholdt, var den søværts udførsel dog temmelig begrænset før dette år (se bilag I), og der skulle derfor teoretisk set være ganske gode muligheder for at danne sig et overblik over den landværts udførsel. Told- og byfogedregnskaberne (byfogden fungerer ofte som tolder) for Helsingborg er nemlig ganske vel bevarede, og i disse regnskaber angives, hvormange stude, der blev ført over til Sjælland. Ifølge toldbogens oplysninger blev der i 1596—97 overført 618 stude, i 1599—1600 var tallet 742, i 1602—03 kun 168 og året efter 845. Tallene omfatter alle stude, altså ikke blot staldøksne. Nu var de skånske stude ganske eftertragtet, dels som fodernød, dels som slagtekvæg⁸⁰), således at kun en brøkdel af de givne tal indbefatter eksportstude. Hvormange disse udgjorde kan vi ikke danne os noget skøn over, da regnskabet ikke blev ført månedsvist, og man således ikke kan se, hvormange der blev overført i marts måned. Selvom det ikke kan afvises, at en del øksne kan være overført til Sjælland fra andre steder på den skånske kyst, er der dog ingen tvivl om, at de i Helsingborgs regnskaber anførte tal er meget for små. At de må betragtes som uanvendelige, vil fremgå af det følgende.

Derimod kan en nogenlunde sammenhængende statistik over udskibningen fra de skånske havne opstilles fra 1630'ernes midte og er i kurveform aftegnet i fig. 3.

I de år, den samlede søværts udførsel kan følges, varierer den mellem 2300 og 4000 stude, en ikke ringe spændvidde, som ikke blot må forklares ved svingninger i staldningens størrelse, men sandsynligvis først og fremmest ved de usikre forhold på Nordtysklands kyst under 30-års krigen. Fra 1640 til 43 var eksporten i anelig fremgang, men under Torstensonskrigen må den være faldet til et minimum. Tolderen i Varberg udtaler i 1645 mismodigt, da han skal gøre rede for studetolden: »Her såvel som på flere steder desværre ingen staldet, meget mindre udført«. I Landskrona tilføjer tolderen i sit regnskab: »Ingen told oppe-

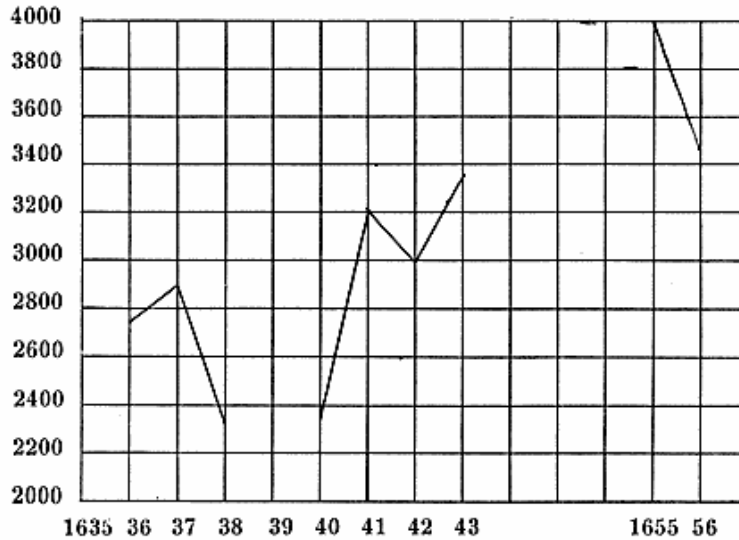
⁷⁷) Indberetning af 4/10 45. Indlæg til kgl. missive af 14/12 1644, 28/1 og 4/10 1645 (R. A.).

⁷⁸) Jeg håber at få lejlighed til at belyse dette problem noget nærmere i en følgende artikel. Om mejeridriftens øgede betydning under 1600-tallet se C. Christensen: opus cit. I p. 60.

⁷⁹) Secher: opus cit. IV nr. 60.

⁸⁰) Slagtere nævnes ofte som toldbetalere.

Fig. 3.
Studeudskibningen fra skånske havne.

båret, midlertidig de svenske sig landet havde bemægtiget«. I lighed med Jylland synes staldningen at være steget betydeligt i 1650'erne, i alle tilfælde nåede udskibningen i 1655 og 1656 formentlig et hidtil ukendt højdepunkt.

Den vigtigste udskibningshavn var Ystad, medens Malmø og Landskrona kæmpede om andenpladsen.

Om studenes bestemmelsessted indeholder regnskaberne for Kristianstad ingen oplysninger, medens navnlig Malmø og Landskrona toldsteder giver meget udførlige meddelelser. Såvel af disse regnskaber som af de mindre udførlige meddelelser hos tolderen i Ystad fremgår det, at udførselen til ind i 1630'erne i betydeligt omfang gik direkte til Holland, men herefter ganske overvejende til Nordtyskland og Holsten, til Lübeck eller Neustadt⁸¹⁾. Som eksempel kan vi anføre meddelelserne fra Landskrona og Malmø i henholdsvis 1629 og 1643.

	Til Lübeck eller Neustadt	til Holland	ukendt	i alt
Malmø 1629	928	377	44	1349
Malmø 1643	398		169	567
Landskrona 1629	675	918	318	1911
Landskrona 1643	941	184		1125

(heraf 99
til Rostock)

⁸¹⁾ Det er urigtigt, når Dänische Wirtschaftsgeschichte p. 138 placerer Neustadt ved Hamborg. Rostockerskipperne, som var dominerende ved oksesejladsen, sejlede enten til Lübeck eller til den holstenske by Neustadt ved Lübeckerbugten lige nord for Travemünde. Fra Lübeck og Neustadt blev en stor del af okserne drevet videre (Lübeck Statsarkiv: Ochsenhandlung I, 6). For denne sidste oplysning takker jeg landsarkivar Hvidtfeldt.

Fra Helsingborg gik lejlighedsvis gennem hele perioden betydelige poster direkte til Holland. Men nogen fast og regelmæssig forbindelse med afgangere i Holland eller i Nordtyskland bestod ikke. Når eksporttallene for Helsingborg lejlighedsvis springer i vejret, skyldes det som regel, at en hollandsk skipper har ført et større parti direkte til Holland. I 1638 sejledes således 77 til Lübeck, 22 udskibedes med en Rostockerskude formentlig til Lübeck eller Neustadt, og 268 førtes direkte til Holland.

Vil vi endelig søge at finde frem til de skånske landskabers samlede udførsel, må man dels tage i betragtning, at en del stude udskibedes fra andre havne end de skånske, dels at ikke få stadig valgte driverveje over Sjælland og Fyn.

Der var ikke mange havnebyer i Halland og Blekinge, hvor der ikke lejlighedsvis fandt studeudskibning sted. Vigtigst var Varberg, i hvis toldregnskaber der gives meddelelser om studeudførsel fra 1607. Det var dog før 1623 ganske få øksne, som blev eksporteret herfra. Men i 1624 udskibedes ikke mindre end 995. Tolderen bemærker i sit regnskab ved den lejlighed: »Årsagen at øksentolden nu er så høj, berettes at ske formedelst som øksen ikke dette år som udi forrige åringer er på Tyskland, men nu er ført på Holland«. Men 1624 var en undtagelse. I adskillige år fandt ingen som helst udførsel sted, og kun eet år (1641) nåede man op på en eksport over 200. Fra Halmstad var eksporten i 1630 på 129, mellem 1638 og 1642 svingede den imellem 14 og 148. Fra Sølvißborg i Blekinge var eksporten ganske ubetydelig indtil 1640'ernes midte. Fra 1647 til 1655 svinger den mellem 0 og 214. Fra Christianopel var den aldrig noget år over 100. Fra Rønneby synes der ikke at have været nogen eksport før 1634, derefter fandt der vel en ringe udførsel sted, men kun et enkelt år, i 1641, hævdede den sig over 100. En del af de fra disse havne udførte stude var svenske og passerede toldfrit⁸²⁾.

Langt større betydning end udskibningen over disse hallandske og blekingske havne havde imidlertid den landværts transport. Hvor stor den har været, kan vi for enkelte år danne os en forestilling om, idet vi i bilag til Assens toldregnskab kan finde, hvor studene har været staldet. Det fremgår heraf, at der i 1640 fra skånske herregårde gennem Assens blev ført mellem 800 og 900, i 1642 lige ved 1000 øksne⁸³⁾. Sidstnævnte år var altså omtrent en sjettedel af de i Assens fortoldede stude af skånsk herkomst. Hvor meget, der gik over Rødby og Middelfart i dette år, vides ikke, men store kvanta kan det næppe have været, eftersom udførselen over disse to steder var temmelig ringe, henholdsvis 265 og 1000—1100.

Vi kan vel på dette grundlag bedømme de fra Halland og Blekinge

⁸²⁾ Jvf. K. B. 22/1 1630.

⁸³⁾ I 1642 kom flg. stude fra skånske gårde: Fra Børringkloster 84, Herrisvad 64, Vanåsgård 36, Skjellinge 63, Lindholm og Hageløse 160, Helsingborg slot, Arreslev og Farløfsholm 200, Skabersjø 80, St. Peders Kloster i Lund 30, Køberød, Hviderup, Ørtofte og Ellinge 208.

udskibede studes tal til ca. 2—300 efter 1630'ernes midte, de landværts drevne til 1200—1300, og vi kommer da til det resultat, at den østdanske landværts og søværts udførsel mellem 1636 og 1643 har beløbet sig til mellem 3800 og 4700 og i 1655—56 sandsynligvis mellem 4900 og 5500. Der er således næppe tvivl om, at staldningen i Østdanmark ved periodens slutning var af mindst samme størrelse som på øerne.

Vil man søge at vurdere studehandelens betydning for landets handelsbalance, står man — i hvert fald indtil videre — overfor et så godt som uløseligt problem. De statistiske kilder mellem 1560 og 1660 flyder uendelig sparsomt. Hvor overordentlig spinkelt i særdeleshed det handelsstatistiske materiale er, understreges af den kendsgerning, at vi kun for eet år har en oversigt over landets totale udførsel. Og vi kan end ikke med sikkerhed afgøre, for hvilket år dette overslag gælder. Vi ved blot, at det er affattet i 1642 før den 8. marts⁸⁴⁾. Der meddeles i dette overslag, at det er affattet efter »toldernes regnskaber over al Danmark«, og da toldernes regnskabsår, som gentagne gange anført, strakte sig fra 1. maj til 30. april næstfølgende år, vil det sige, at overslaget tidligst kan henføres til 1640/41. Der er imidlertid grund til at antage, at det skal henføres til regnskabsåret 1639/40.

Overslaget angiver nemlig, at der blev udført 37.646 øksen, og dette tal svarer temmelig nøje til mine eksportcifre for 1640. Ifølge bilagene blev der i 1640 udført:

fra Kolding	15.200—17.800
- Ribe	6.021
- Ringkøbing	252
- Assens	6.216
- Middelfart	2.800— 3.200
- Rødby	671
- Skåne	2.340

I alt 33.500—36.500

Når man tager i betragtning, at der i disse tal ikke er medtaget udførselen fra Halland og Blekinge, og at der blev udført stude fra en del søkøbstæder, som heller ikke er medtaget, kan man næppe forvente nogen bedre overensstemmelse mellem disse og overslagets cifre.

Det fremgår iøvrigt af overslaget, at de to dominerende udførselsposter er stude samt korn og kornvarer. Heraf blev der til udlandet —

⁸⁴⁾ J. A. Fridericia: opus cit. p. 77, XI, note 33. A. Olsen: opus cit. p. 275, note 3. Jfr. Erslev: opus cit. III p. 303, hvor rigsrådet i sin betænkning af ³/₁₂ 1646 hentyder formentlig til dette overslag.

Norge er ikke medtaget — udført følgende: 8146 td. hvede, 254½ læster rug og mel, 7959 l. byg og malt, 852 l. havre og 354 td. gryn. Da fæstemålet var varierende, kan vi kun tilnærmelsesvis omsætte disse kvanta i tønder. Dog kan vi fastslå, at maksimalt har den udenlandske eksport beløbet sig til 6672 td. rug og mel, 253,160 td. byg og malt og 24.068 td. havre⁸⁵⁾. Med udgangspunkt i Sjællands kapitelstakster i 1640 kan vi anslå denne eksports værdi til rundt regnet 453.000 rd. Med kapitelstaksterne for 1639 som grundlag ville beløbet være blevet lidt lavere⁸⁶⁾. Da Sjællands kapitelstakster — som er de eneste tilgængelige i denne tid — sædvanligvis lå noget højere end de øvrige landsdeles, vil det sige, at beregningen også af den grund ligger betydeligt i overkanten.

På markedet i Wedel blev Steffen Rodes stude i 1640 solgt for 37¼ rd. pr. par⁸⁷⁾. Lægger vi denne pris til grund for en beregning over studeeksportens værdi i 1640, når vi til et beløb på 700.469 rd. Også denne sum ligger i overkanten, thi skønt de fleste øksne blev udført af danskere⁸⁸⁾, blev en del dog opkøbt i landet af udlændinge. Steffen Rodes indkøbspris var 28 rd. pr. par. De variationer, som disse nævnte, men uberegnelige faktorer kan have medført, er imidlertid af underordnet betydning. Det står fast, at i 1639/40 var studeeksportens værdi mindst 50 % højere end korneksportens.

Det ville som grundlag for yderligere slutninger være af største interesse at vide, om 1639 var et godt eller dårligt høstår. Dette spørgsmål kan ikke afgøres ved hjælp af kapitelstaksternes svingninger. Da Danmark som regel var kornudførende, blev priserne i almindelighed bestemt af hollændernes efterspørgsel og siger altså intet om vort hjemlige høstudbytte. Det er imidlertid muligt at nærme os problemets løsning ad anden vej.

Øresundstabellerne er for denne periode en ringe kilde til bedømmelse af den danske udførsels kvantitet fra de syd for toldlinien liggende landsdele. Ofte lod man danske skibe og skibe, fragtet for dansk regning, passere uden at give oplysninger om ladningens art, idet de danske skibe var toldfri. Men i 1630'erne virkede bestræbelserne for at få det svenske gods specificeret også ind på behandlingen af de dansk-norske

⁸⁵⁾ G. Olsen: Dansk kornavl og kornproduktion i H. T. 10 rk. VI p. 439.

⁸⁶⁾ Med udgangspunkt i en hvedepris 50 % højere end rugprisen kommer jeg til resultatet på følgende måde:

8.146 td. hvede a 3 rd.		= 24.438 rd.
254 ½ læst rug og mel	= 6.772 td. a 2 rd.	= 13.544 -
7.959 l. byg og malt	= 253.160 - a 1,56 rd.	= 394.930 -
852 l. havre	= 24.068 - a 5 mark	= 20.057 -
354 td. Gryn	a ?	?
		452.969 rd.

⁸⁷⁾ A. Olsen: opus cit. p. 272.

⁸⁸⁾ Iflg. toldregnskaberne for Kolding 1642/43 var danskerne stærkt dominerende i eksporten.

skibe, og i dette årti findes kun ganske få uspecificerede ladninger⁸⁹⁾. I 1630'erne giver Øresundstoldregnskaberne således temmelig fuldstændige oplysninger om korn- og kornvareeksporten fra den del af landet, der lå syd for toldlinien. Ifølge tabellerne var denne udførsel følgende⁹⁰⁾:

1630	1124 læster	1637	5773 læster
1631	1721 —	1638	5607 —
1633	3952 —	1639	3616 —
1635	4863 —	1640	3542 —
1636	4440 —			

Bortset fra perioder med lokal misvækst er der næppe tvivl om, at korneksporten fra det øvrige Danmark svingede i samme takt som den her angivne række. Denne må antages nogenlunde troværdigt at aftegne korneksportkurvens tendens i dette årti.

I de år af 1630'erne, som vi kan følge gennem Øresundstabellerne, har der således næppe været tale om noget egentlig misvækstår. Det er da også karakteristisk, at der i denne periode ikke blev udstedt et eneste kornudførselsforbud. Men høstudbyttet har været ganske stærkt svingende, hvilket tillige fremgår af foretagne godsundersøgelser⁹¹⁾. I tabellen svinger udførselen mellem godt 1100 og knap 5800 læster.

I overslaget for 1639/40 angaves korneksporten fra hele landet til 9285 læstr. Efter tabellens tal at dømme var udførslen såvel i 1639 som i 1640 af »normal« størrelse, for så vidt som eksportcifrene i disse to år lå nær et middeltal for 1630'erne. Men for den her behandlede periode som helhed kan vi iøvrigt næppe tale om »normale« kornår. De mangfoldige delvise eller generelle udførselsforbud, navnlig mellem 1600 og 1660, vidner om mange slette høstår, i hvilke eksporten har været reduceret til et minimum. Regeringen lagde derimod aldrig studeeksporten hindringer i vejen. Ikke een gang i disse hundrede år blev denne handel ramt af et udførselsforbud.

Kan vi end kun for et enkelt år med nogen større nøjagtighed måle studehandelens betydning for handelsbalancen, vil vi dog af de her anførte data kunne drage følgende mere generelle konklusion for 1630'erne: i særdeles gode høstår har øksnene måske kæmpet med kornet om førsterangen på handelsbalancens indtægtsside. Under mellemgode og dårlige kornår var studene vor absolut førende eksportvare. Okseudførselen var, som samtiden udtrykte det, »fast den største handel, som bruges«.

⁸⁹⁾ N. Bang: Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497—1660 II A. p. IV, VII, IX f. Jvf. II B p. 258.

⁹⁰⁾ På grundlag af tabellerne II A.

⁹¹⁾ Se Fussing: opus cit. p. 79 med henvisninger og navnlig Gunnar Olsens ovenfor citerede artikel.

Bilag I.

ØksenekSPORTEN fra Skånes havnebyer.

År	Helsing- borg	Lands- krona ⁶⁾	Malmø	Ystad ¹⁾	Christians- stad	Til- sammen
1606				369		
1607				412		
1608	10 ²⁾					
1609			134 ³⁾	686		
1610	10 ²⁾		88	423		
1611			131	392		
1612			28	270		
1613	102 ⁴⁾		19			
1614			92	408		
1615			217 ³⁾	384		
1616	60		324	332		
1617	78		398 ³⁾			
1618	249		400			
1619			433			
1620			471			
1621			669 ³⁾			
1622			561	967		
1623			1034	865		
1624			715	750		
1625			730	805		
1626			640	979		
1627			689			
1628	1120 ⁵⁾		560			
1629		1911	1349		30	
1630		942	944			
1631		372	630			
1632			588			
1633	102	201	421	312		
1634		856	577	1278	47	
1635	349		667	396	20	
1636	166 ⁷⁾	540	448	1487	100	2741
1637	310	739	689	1042	121	2901
1638	367	482	643 ³⁾	654	188	2324
1639		450	609	1254	146	
1640	0	925	555	647	208	2339
1641	0	610	407 ³⁾	1690	503	3210
1642	44	429	599 ⁸⁾	1328	600	3000
1643	63	1125	567	1395	207	3357

¹⁾ Tallene for Ystad er taget fra Skrifter utg. av Ystads Fornminnesförening II 1918, bilag II. Nogle stikprøver, bl. a. for 1606, 1622 har godtgjort deres pålidelighed.

²⁾ Tallene stammer fra byfogedregnskaberne.

³⁾ Toldregnskaberne for dette år mangler, men antallet af eksporterede øksne kan ses af foregående års regnskab.

⁴⁾ Regnskabsperioden fra $\frac{3}{7}$ 1612— $\frac{1}{5}$ 1613.

⁵⁾ Heraf eksporteredes 590 toldfri, 80 var stude fra Sverige.

⁶⁾ En række af tallene for Landskrona genfindes i C. Christensen: Agrarhistoriske Studier I 1886 p. 49.

År	Helsing- borg	Lands- krona	Malmø	Ystad	Christians- stad	Til- sammen
1644	16 ⁹⁾				34 ¹⁰⁾	
1645		0 ¹¹⁾		0	0	
1646	100			290	71	
1647		183		1740	76	
1648	36			1091	128	
1649	256	0		977	104	
1650	513	0		1378	131	
1651	548 ¹²⁾				0	
1652 ¹³⁾	782	468			280	
1653	104	473 ¹⁴⁾		1361	56	
1654	40		1274			
1655	888	1064	549	1328	197	4026
1656	464	1116	716	1134	33	3463

7) Desuden udførtes toldfrit 1.027 stude, men det kan ikke ses, om de blev eksporteret over Helsingør eller ad søvejen.

8) Heraf var 29 toldfri.

9) Regnskabsåret strækker sig fra $\frac{1}{5}$ 43— $\frac{3}{2}$ 44.

10) De blev alle udskibet på regnskabsårets første dag $\frac{1}{5}$ 43.

11) i toldregnskabet hedder det: ingen told oppehåret midlertidig de svenske sig landet havde bemægtiget.

12) Heraf var 16 stude svenske.

13) Kalenderår og regnskabsår falder fra 1652 sammen.

14) Regnskabet omfatter kun tiden fra $\frac{1}{1}$ — $\frac{23}{3}$. En betydelig del af studene blev almindeligvis udskibet i april.

Bilag II.

Økseneksperten fra Jylland og øerne¹⁾.

År	Kolding	Ribe	Ring- købing	Assens	Middel- fart	Rødby
1567				6454	2092	
1568				6461	2289	
1569	7844 ²⁾	5404 ³⁾		3586	3586	} 476 ⁴⁾
1570	10.312	5333 ⁵⁾			2029	
1571	12.199	5512		6429 ⁶⁾	1588	
1572	14.229	5926			3969	
1573	9278	4321			669	
1574	11.454	3897		6845	515	
1575	13.086			9431	104	
1576				9256	1143	

1) Hvor intet anføres stammer tallene indtil 1600 fra rentemesterregnskaberne, her efter og indtil 1660 fra kronens kvittancebøger.

2) Regnskabsåret strækker sig for Kolding indtil 1572 fra kyndelmisse til kyndelmisse α : 2. februar. Eksporttallene 1569/70 er derfor anført under året 1569, da drivningen fandt sted i marts. Efter 1572 er regnskabsåret som regel fra $\frac{1}{5}$ — $\frac{30}{4}$, hvorfor t. eks. eksporten 1572/73 er anført under året 1573.

3) Kinch opgiver i Ribe Bys Historie II p. 828 5301 øksne. Det af mig angivne tal stemmer overens med toldregnskabet, som er bevaret for året 1569.

4) De 476 øksne er eksporteret fra $\frac{10}{5}$ 1567— $\frac{1}{5}$ 1570.

5) Stemmer overens med toldregnskabets opgivelser over staldstude. Desuden eksporteredes iflg. toldrsk. i 1569 og 1570 en del græssøksne.

6) Desuden eksporteredes 24 stude.

År	Kolding	Ribe	Ring- købing	Assens	Ring- købing	Rødby
1646		7342		6280		
1647		9783	683	3750		
1648		6402	427			
1649		5405	406			
1650			616			
1651			1056			
1652 ²⁹⁾				6211		
1653				4957		
1654				5371		
1655				5972		
1656						
1657	8640 ³⁰⁾					
1658						
1659						

²⁹⁾ Fra 1652 falder toldregnskaberne regnskabsår sammen med kalenderåret.

³⁰⁾ Toldregnskabet anfører for heste- og øksentold 12.960 rd. Da hesteeksporten imidlertid var forbudt fra $\frac{22}{1}$ 1657 (Secher V p. 261), må beløbet antages at være identisk med øksentolden. Med en told på $1\frac{1}{2}$ rd. pr. okse svarer det til en eksport på 8.640 øksne.

Bilag III.

Toldens Beløb¹⁾ i rd. ved toldstederne i

År	Middelfart	Assens	Kolding	Ribe
1633	1848	10.998	10.970	8184
1634	1448	8182	10568	10.099
1635	1448	6733	15.327	7055
1636	876	6668	10.434	7785
1637	1218	6035	15.998	9442
1638	1930	6190	15.453	13.032
1639	3263	8055	22.712	14.392
1640	3982	} 16.251	24.947	}
1641	2747		24.983	
1642	1418	7941	18.532	9147
1643	3266	8915	23.910	13.453
1644	527	} 4768	} 12.526	} 21.233
1645	584			
1646	2708	} 5983	} 16.923	} 30.227
1647	3653			
1648	2984 ²⁾	4579	14.957	
1649	2431	6711	} 29.441	10.190
1650		7555		18.038
1651	2628	7051	22.273	18.857
1652	3769 ³⁾	10.083	23.970	22.024

¹⁾ Beløbene omfatter foruden den store told af øksne og stude også accise og forskellig småtold, men ikke St. Annætold og bådsmantstold, der var deputeret særlige formål (se Secher IV nr. 208, 382).

²⁾ Regnskabsperioden går fra $\frac{29}{5}$ 47— $\frac{1}{5}$ 48.

³⁾ — — — — — $\frac{1}{6}$ 51— $\frac{31}{12}$ 52. For de øvrige toldsteder falder kalender- og regnskabsår sammen fra og med 1652.

År	Middelfart	Assens	Kolding	Ribe
1653	2292	8408	22.606 ⁵⁾	17.660 ⁴⁾
1654	} 10.066	8958	19.445 ⁵⁾	16.302
1655		10.275	15.112 ⁵⁾	17.781
1656		9906	17.757 ⁵⁾	
1657		5974	13.369 ⁵⁾	
1658				

⁴⁾ St. Annæ- og bådsmandstold indbefattet efter 1653.

⁵⁾ Kronens told iflg. ekstrakter over Kolding toldregnskab.

Bilag IV.

Beregnete tal for studeeksporten ved

År	Middelfart	Assens	Kolding	Ribe
1633 ...			6700— 7800	
1634 ...	1000—1200		6400— 7500	5800— 6500
1635 ...		4600— 5300		4000— 4500
1636 ...	600— 700			4400— 5000
1637 ...	ca. 900		9800—11.400	5400— 6100
1638 ...	1400—1500		9400—11.000	7400— 8400
1639 ...	2400—2600	5600— 6300	13.800—16.200	
1640 ...	2800—3200	} 11.200—12.700	15.200—17.800	
1641 ...	2000—2200		13.100—14.700	
1642 ...	1000—1100		9800—10.900	4800— 5400
1643 ...	2300—2600			7100— 7900
1644 ...	ca. 400		} 6600— 7400 ¹⁾	
1645 ...	ca. 400			
1646 ...	1900—2200			
1647 ...				
1648 ...		2500— 2900		
1649 ...		3700— 4200		
1650 ...		4200— 4700		9000—10.000
1651 ...		3900— 4400		9400—10.500
1652 ...				11.000—12.200
1653 ...				8800— 9800
1654 ...				8200— 9100
1655 ...				8900— 9900
1656 ...		5500— 6200		
1657 ...		3300— 3700		

¹⁾ Eksporttallene har sikkert ligget noget højere, da der var forbud mod hesteudførelse fra $19/8$ 45— $18/5$ 46 (Secher V nr. 492).